

אש ידידותית

מאת יהודה ליבס

עתי, משעברו שלושים ותשע שנים מאז נפל יעקב מאיר בקרב על ירושלים במלחמת ששת הימים, התפרסמו שתי כתבות נרחבות אודותיו במוסף יום העצמאות (תשס"ו) של העיתון הארץ. הכתבות, הכוללות גם גילויים חדשים על נסיבות מותו, מעוררות ודאי עניין רב אצל מאות תלמידיו של מורה דגול זה, שדמותו וצלמו חיים עדיין בלבם במידה שלא תיאמן, כפי שנוכחתי לדעת בכנס שנערך לזכרו בבית הספר התיכון שליד האוניברסיטה העברית במלאות שלושים שנה לנופלו, ושכמותו נערכו גם בבתי ספר אחרים שבהם לימד את מקצועות הפילוסופיה והיהדות. בלבי עוררו הכתבות תחושות קשות במיוחד. אני, שהחברות ביני לבין מורי נמשכה עד יום מותו כשנתיים אחרי שסיימתי את בית הספר, ושהלכתי בדרכו והקדשתי גם את חיי למחקר והוראה של מחשבת ישראל (אומנם שלא כיעקב מאיר שנמשך אל האספקט הפילוסופי שביהדות, שורש נשמתי נוטה דווקא אל המיתוס היהודי שאף הפילוסופיה היא בעיני חלק ממנו), למדתי מן הכתבות לקח שיש בו לדעתי עניין ציבורי, באשר מוסיף הוא ומחדד את תוואי המציאות הרוחנית הקשה, הנחשפת לעינינו בשנה האחרונה.

אבי אבי

הראשונה מבין שתי הכתבות נכתבה בידי בנו של יעקב, ד"ר משה מאיר (גם הוא חוקר ומורה בתחום הפילוסופיה היהודית, ואף בנו שלו, ששמו יעקב, פרסם לאחרונה מאמר מעניין בהארץ על המיסטיקה היהודית, ותורה מחזרת על אכסניה שלה). כתבה זו, שכותרתה "אבי אבי", מחולקת לפרקים קצרים הממוספרים מ-א' עד נ"ט, ובהם מתאר משה באופן עובדתי, יבש ומצמרר את שלבי החקירה שערך בשנתיים האחרונות, מאז ששמע מכרה ותיקה של אביו המשיחה לפי תומה ומזכירה שאביו "נהרג מאש כוחותינו". קודם לכן לא ידענו אלא שיעקב מאיר, שהיה מתוסכל מכך שלא גויס בתקופת ההמתנה למלחמה (מאחר שנשלח קודם לקורס, נגרע ממצבת יחידת המילואים שלו), הפעיל קשרים

ופרוטקציות (האלוף טל, "מר שריון", היה חברו לספסל לימודי הפילוסופיה), עד שסופח לגדוד שריון, ונהרג בגבעת המבחר, בקרב על ירושלים.

בעקבות דברי אותה אשה ערך משה מחקר עקשני, שבמהלכו התגבר על קשיים רבים של ביורוקרטיה, שכחה והשכחה, ונגלו לו בזו אחר זו עובדות קשות זו מזו. לפי המסתבר עתה (וחלק מן הפרטים עדיין עמומים או שנויים במחלוקת), הטנק שבו נלחם יעקב כתותחן חרג מן הגזרה שהוקצבה לו, ונפגע על ידי פגז של טנק ישראלי. יעקב מאיר הצליח לקפוץ מן הטנק הפגוע, אך אז פגעו בו צרורות מקלע שירו הצנחנים מגבעת התחמושת. אפשר שגם מפגיעה זו עוד יכול היה יעקב להינצל, אך חבריו נסוגו והשאירוהו מדמם בשטח, עד שנפטר מאיבוד דם בבית החולים, ביום שלמחרת (לא ביום הקרב, שנחשב כל השנים ליום נפילתו). מהיותו מתנדב ונספח, היחידה שבה לחם אף לא זכרה תחלה בדיוק את עצם מציאותו, ורק לאחר זמן הוסף שמו לרשימות החללים. רק עובדה אחת שעלתה במחקרו של משה תאמה את הצפוי: לפני מותו אמר יעקב בזו הלשון: "אל תדאגו חברה... הכול יהיה בסדר... אנחנו נלחמים בשביל משהו צודק וחשוב. זו זכות למות בשביל דבר כזה".

בין הביטויים ששמע משה במהלך חקירתו היה אחד שמשך את תשומת לבו, ואני מבקש להתעכב עליו עוד יותר. מג"ד אחד דיבר לא על "אש כוחותינו" אלא על "אש ידידותית", "מונח אבסורדי שקרע את תודעתי", מוסיף משה. ואכן מונח זה, שאני נתקל בו בפעם הראשונה, השפיע גם על תודעתי שלי. מונח זה הוא כמובן תרגום מאנגלית, הנוקטת בהקשר זה את הצירוף friendly fire. מעניין כמה נמוך ירדה ההשתעבדות לתרבות האמריקאית, אם זונחים את הצירוף הסביר (לפחות מבחינה לשונית) "אש כוחותינו" ובמקומו מתרגמים מאנגלית ביטוי מקברי זה, שגם בשפת המקור הוא כל כך בלתי מוצלח (זכורני שפעם התלונן באוזני על צירוף אנגלי זה גם ידיד שהוא פרופסור אמריקאי).

אבל את תודעתי שלי תפס הביטוי בעיקר מצד אחר. לא בגלל אבסורדיותו כשהיא לעצמה, אלא דווקא מפני שנראה לי פתאום קולע ומתאים לאבסורדיות שהשתלטה על התודעה הכללית באותה תקופה שבה נאמר הביטוי באזני משה מאיר, היא תקופת ההתנתקות. אין ביטוי מוצלח יותר מ"אש ידידותית" כדי לתאר את הרגישות והנחישות שבה נעקרה והופקרה אוכלוסיה יהודית (החיים עם המתים), ונהרסו שטחים פורחים של ארץ ישראל (בתי מגורים וחממות, גני ילדים ישיבות ובתי כנסת) ונמסרו לידי האויב כדי

להופכם לבסיסי מחבלים ולנקודות שיגור של טילי קסאם, כאשר כל זה מוצג כניצחון של הציונות, שתוסיף ותנצח בדרך זו עוד בעתיד, שכן חורבן קטיף אינו אלא דוגמית ראשונה של האבדון העתידי.

אומנם תימהון ובעתה אחזוני (ואף אחרים כמוני) באותם ימים כאשר צפינו בטורים האינ-סופיים המתקדמים בסך לעבר נווה דקלים, אך עתה ברור שההפתעה יסודה באשליה, באמונה עיקשת ועיוורת בחוסן הבסיסי של החברה הישראלית שהתעקשנו לטפח, אף שהחולשה והשנאה וההרס העצמי גלויים היו לעין כבר שנים רבות. לא ביום אחד הופכים ממסדי המדינה ורוב אזרחיה לאויבים בפועל, בחרפות וגידופים או במתק שפתים, או לאדישים לגורל המדינה ולגורל אחיהם. כמו יעקב מאיר, כך גם מדינת ישראל פגועה היתה מאש ידידותית, ועתה רק נודע הדבר גם למי שביקש שלא לדעת. אין גם ספק שאש ידידותית זו אף פגעה ישירות בחזונו של יעקב מאיר, אותו שנכון היה למות בעדו, כפי שעולה גם מאותם *novissima verba* טרומפלדוריים.

פרשת גבריאל תירוש ב'

אש ידידותית אפשר למצוא גם במאמר שנדפס באותו עיתון מיד אחרי כתבתו של משה מאיר. הכותב, אריאל רובינשטיין, היה גם הוא, כפי שעולה מן המאמר, תלמידו של יעקב מאיר, ולמד שלוש כתות מתחתי באותו בית ספר (הוא בית הספר "ליד-ה", אף שבתקופתי עדיין לא שימש קיצור זה. שמו הרשמי של בית הספר היה "התיכון שליד האוניברסיטה העברית" ובפי העם "בית הכרם", כינוי שדבק בו גם אחרי שחצה את הוואדי המבדיל בין בית הכרם לגבעת רם, ונקבע במקומו הנוכחי). כתבתו של רובינשטיין כתובה אומנם ברוח כאילו אוהדת, ומציגה גם משהו אמתי מדמותו של יעקב מאיר. רובינשטיין צודק בהציגו את יעקב כ"חריג, לובש כיפה, והמורה האהוד ביותר", וגם אני זוכר אותו "מראה שכיח במסדרון: נחיל ילדים עוטף את יעקב מאיר רוחש ויכוח לוחט". חבל רק שלא מודגש כאן עד כמה יוצאת דופן ומתריסה היתה התנהגות זו בבית הספר. דומה שיעקב מאיר נשאר בהפסקות בכיתה (או במסדרון) גם כדי לא להגיע לחדר המורים (אחרי שסיימתי את בית הספר, והייתי מבקרו בשבתות של חופשה מן הצבא, יצא לי ללמוד גם משהו על המרורים שהטעימוהו ההנהלה והמורים).

כזאת אפשר ללמוד גם מצילום שמלווה את המאמר: יעקב מאיר צוהל כולו, רוכב על כתפיו של תלמיד במהלך טיול שנתי. דווקא דמותו של המורה שהטיפף לכיבוד המסורת, כבוד להורים ולמורים וכבוד לערכים מוחלטים (יעקב לא ביקש אומנם "להנחיל" ערכים שאין למחות כנגדם ולמרוד בהם, אך בהעדר ערכים כאלה, כך טען, לא יישאר לנוער אפילו כנגד מה למחות), מנוגדת היתה כל כך לדמותם של רוב המורים האחרים, שלא חדלו מלדבר על דמוקרטיה ופלורליזם וחופש הפרט, אך אליהם לא יכול היה איש להתקרב, ולו יכול, לא רצה.

חריגותו של יעקב מאיר התבטאה היטב גם בדעותיו הלאומיות. רובינשטיין אינו צודק ביוצרו את הרושם שאלה לא היו אלא הקצנה של המקובל ("כולנו היינו שוחרי קרבות ואיש מאתנו לא הטיל ספק בצדקת דרכנו ובטוהר כפיו של צה"ל"); ובהצגתו של המורה הפציפיסט שמעון בר-אפרת, שהתנגד אף לגיוס לצה"ל, כמי "שהיה לו העוז לעמוד חשוף על הקתדרה עם עמדות שוחרות שלום מול חבורתנו המיליטנטית" (רובינשטיין עצמו מתאר קודם אל נכון את יחסו הבוטה והרודני של בר-אפרת כלפי דעות אחרות ואת הגיבוי שקיבל בכך מהנהלת בית הספר). אך כל זה אינו משתווה בשקריותו למשפט שבו מציג בעל המאמר את היחס האופייני בימים ההם (כלומר את יחסנו שלנו!) אל משפחתו של יעקב אחרי נפילתו, בזה הלשון: "ידעתי שיעקב מאיר הניח אשה ושני ילדים, אבל אופנת השעה ההיא היתה להתעלס עם רגבי ארץ אבות ולהתבשם בניצחוננו ההיסטורי, ולא להתעניין בגורלם של יתומים".

משפט אחרון זה אינו ראוי לתגובה, אך אין לתת אמון גם בשניים הקודמים. אינני מאמין שהכיתה של רובינשטיין היתה כה שונה מבחינה זו מכיתתי שלי, ומשאר כיתות של בית ספר זה הידועות לי. איפכא מסתברא: כבר אז שכנה הציונות מזמן בתוך מירכאות, והערכים ששלטו ברמה בקרב התלמידים ובקרב המורים, ואיימו לסתום כל פה, היו דווקא אינדיבידואליזם, סוציאליזם, פשרנות מדינית ואנטי-מיליטריזם, ערכים שדווקא מתאימים ברובם לאידיאולוגיה הנוכחית של רובינשטיין, אלא שדרכן של אידיאולוגיות להציג עצמן כחידוש תוך צביעת העבר בצבעים מנוגדים.

מכאן צומחת גם התיזה העיקרית במאמרו של רובינשטיין, שכותרתו "פרשת גבריאל תירוש ב'". עיקר המאמר מוקדש להשוואה בין יעקב מאיר לבין גבריאל תירוש, אותו מורה, גיבור של ספר בשם זה מאת יצחק שלו, המסית את תלמידיו לפעילות

מחותרתית לאומית. גם אם המליץ יעקב על ספר זה, ההשוואה עדיין מופרכת, ולו רק בגלל שבשונה מן הגיבור הספרותי שפעל בתקופת המנדט, יעקב מאיר חינוך את תלמידיו במדינת ישראל, שהאמין בה באמונה שלמה (בלי לשער את האש הידידותית האורבת במחבוא).

יתר על כן. יעקב לא ביקש להקנות לתלמידיו דעות פוליטיות (ולא כל שכן פעולות מחותרתיות), אלא פתיחות מחשבתית אמיתית, ויחס של כבוד להשקפות מנוגדות הראויות להעמקה. לכך שימשו גם שיעורי הפילוסופיה הכללית שלו, אך במיוחד שיעורי מחשבת ישראל, שכן הכרות מעמיקה עם המסורת והמחשבה הדתית היהודית עשויה היתה לפי דעתו לספק אופציה כבדת משקל להתמודדות רוחנית אמיתית מצד התלמידים, אם יאמצוה ואם לאו, וזאת כאנטי-תזה למונוליתיות שבפלורליזם הרדוד, אלילו של בית הספר. לא דמותו השטוחה של גבריאל תירוש מזכירה את יעקב מאיר, אלא דמותו של סוקראטס, אותו פילוסוף וכחן ומעורר, שמיד זיהינו בו את יעקב, בשעה שלמדנו אתו דיאלוגים אפלטוניים.

סוקראטס לא הצליח כידוע בחינוך כל תלמידיו (ראה מקרה אלקיביאדס), ודומה שכך גם יעקב מאיר. ממאמרו של התלמיד רובינשטיין מסתבר שלא למד מיעקב את יסוד היסודות, שהוא כאמור לא הדעות עצמן, אלא האפשרות להתייחס בכבוד אל האחר ואל דעותיו. כישלון זה צועק בקול מן הדברים הבאים: "יש מי מחברי שחושב שאם יעקב מאיר היה חי עכשיו, לא היה נמנה עם מחנה הימין הקיצוני. קשה לנו לחבר את אהבת האדם, להט החיים וחריפות השכל עם המנשלים ברינה והנאחזים באקסטאזה בקרנות קבר יוסף... אבל חזקה עלי המצווה שלא להכניס דברים לפי המתים".

אינני מופתע מן הדמוניזציה של המתנחלים ודעותיהם העולה ממשפט זה. כזה הוא כידוע הסגנון הנפוץ אצלנו בכלי התקשורת, וכמעט מובן הוא מאיליו בחוגי האקדמיה שכל מי שאינו מקדש את הקו הירוק הוא בוודאי מנשל ברינה ונאחז באקסטאזה בקרנות קבר יוסף, כלומר שונא אדם, כבוי חיים וקהה שכל. כבר הורגלנו בכך שדווקא אלה שמחזיקים רשמית באידיאלוגיות של סובלנות ופלורליזם אינם יכולים לסבול חריג ולהתייחס באופן שקול לגופם של דברים שנאמרים בפי מי שראיתו שונה מהמקובל בחוגם. לא הייתי מגיב אפוא על כך, אילולי הניסיון לנכס הפעם גם את בן הפלוגתא, מה שבכל זאת נראה כחידוש. לא תיארתי לעצמי שדברי בלע כאלה יכולים להיכלל אף במאמר המוקדש לזכרו של יעקב מאיר, המורה הנערץ שלי ושל בעל המאמר שכותב עליו כביכול באופן חיובי ואוהב.

אף רובינשטיין מכיר בכך שהשאיפה לשחרור הארץ, כפי שנתכנה בפי יעקב מאיר
מה שמתואר כאן בלשון פארסה וסרקאזם כתמצית של רשע וכסל, היתה גם שאיפתו של
מורהו יעקב, ועליה מסר את נפשו אף שלא נעלמה גם ממנו מציאותם של תושבים ערביים,
שגרו בה כידוע גם בשנות השישים. איך אפשר לייחס לאדם גם רשעות שטנית וגם לשבח
אותו בתכונות של אהבת אדם, להט חיים וחריפות השכל? - מגייסים אותו אחרי מותו אל
המחנה הנכון, ומשקנה את התכונות החיוביות של מחנה זה, מייחסים אותו רטרואקטיבית
גם לשנות חייו. אין קל מלעשות כן לאיש מת שאינו יכול למחות (על כגון דא דרשו חז"ל
את הפסוק "לועג לרש חרף עושהו"). רובינשטיין מנסה אומנם להמתיק מעשה זה
באמצעות ייחוסו לאחרים, בלשון "יש מי מחברי שחושב", או, לחילופין, על-ידי הוספת
המשפט "אבל חזקה עלי המצווה שלא להכניס דברים לפי המתים", אך מאחר שלא מחק
את דבריו הקודמים, אין בכך אלא הודאה והכרה בכיעור, בלא חרטה ובלי ביטול
תוצאותיה של האש הידידותית.

למצות – לא להתמיץ עוד

אי אפשר אומנם לדעת מה היה יעקב מאיר אומר לו חי היום. אבל קצת מדבריו מאז חיים
וקיימים, ואותם אפשר לחזור וללמוד. מצוי בידנו המאמר האחרון שכתב יעקב, ופרסם
בכתב העת "החזית" שבעריכת ידידו ד"ר ישראל אלדד. כמו כל מאמרי "החזית" גם מאמר
זה פורסם בעילום שם, אך אחרי נפילת יעקב מאיר, פרסם כתב העת מודעת אבל, וחשף בה
את יעקב כמחבר אותו מאמר (אינפורמציה זו כלולה במאמרו של רובינשטיין). המאמר,
שמשה מאיר הואיל לשולחו לידי, התפרסם בגיליון פסח תשכ"ז, ויעקב, שדן בו בשאלת
חמץ ומצה, הכתירו בכותרת: "למצות – לא להתמיץ עוד". בין השאר כותב הוא שם
כדברים האלה: "כי אכן דורנו לא מיצה ודורנו החמיץ. החמיץ למנוע השמדה. לא מיצה
שעות כושר לשחרר את הארץ. ויש קשר עמוק והגיוני בין שני אסונות אלה, בין אבדן
שליש ומיטב העם ובין העובדה המתמיהה ביותר שדוקא בהיות מדינת ישראל וצבא
ישראל, רק עד החומה הגענו ואין אנו יכולים לעלות להר הבית ולהקריב קרבן פסח כדין,
סמל לחרות העם על אדמתו... יהיה הרצון פה דרוך לכך ויהיה הלב נכון לשחרור הארץ,
לחידוש ימי יהושע ודוד".

דברים אלה נכתבו כחודש ימים לפני שחרור הארץ וכיבוש ירושלים (ונפילתו של יעקב). אינני יודע כמה מבני דורי שמעו דיבורים כאלה בשנים שלפני ששת הימים (אומנם באותם ימים ממש, במוצאי יום העצמאות תשכ"ז, בקעו כבמטה קסם עוד שני קולות כאלה, האחד "ירושלים של זהב" מאת נעמי שמר, והשני, כך מספרים, דרשה של הרב צבי יהודה הכהן קוק בשיבת מרכז הרב). כאמור, המיליטריזם של תקופה זו הוא המצאה של אידיאולוגים חדשים, כמו גם האידיאליזציה של תקופת טרום כיבוש זו. למיטב זכרוני באותה תקופה אף המכסימליסטים מן השורה לא ביקשו אלא לשמר את הקיים, והאווירה הכללית התאפיינה בתחושת חנק, בחרדה קיומית ביטחונית ובייאוש מן המצב הכלכלי ("המיתון"). שוב ושוב הוזכרה אז כתובת הגרפיטי בשדה התעופה לוד: "שהאחרון יכבה את האור".

כאז כן היום דברי יעקב מאיר דלעיל עשויים לעורר התנגדות בקרב רוב הציבור, ובמיוחד באליטות לסוגיהן (הרי גם רובינשטיין, פרופסור לכלכלה באוניברסיטת תל-אביב, התלמיד האוהב שבא לברך, נמצא מקלל). מי יהין לדבר על "חידוש ימי יהושע ודוד" בתקופה שאפילו "טוב למות בעד ארצנו" מעורר מחאות, כאילו שאין חיים ראויים לשמם תלויים בנכונות למות למענם. קל גם לשער מה יעוררו הדברים אודות הקשר העמוק וההגייוני בין השמדת היהודים באירופה לבין ההימנעות משחרור הארץ כולה, אך לפני האשמתו ב"זילות השואה", יש לזכור שיעקב מאיר היה בעצמו פליט שואה, וניכר שהדרך שעבר בילדותו עד הגיעו לחוף מבטחים חרותה עמוק בבשרו והיא שעומדת ביסוד השקפותיו.

בבקשתו "לעלות להר הבית ולהקריב קרבן פסח כדין, סמל לחרות העם על אדמתו", קובע בוודאי יעקב מאיר את דמותו בעיני הקורא האמון על הפרזיולוגיה השלטת, כפנאט פונדמנטליסטי חדור מיסטיקה משיחיסטית. אך תלמידיו המכירים את דעותיו, ימצאו גם במלות אותה בקשה את ההשקפה הרציונאליסטית באשר למקומה של הדת, שכה אפיינה את יעקב מאיר, הפילוסוף בנשמתו, ששב ואימץ את אורח החיים הדתי לאחר טיול ארוך שכפתה עליו ההיסטוריה, שכלל חינוך במנזר קתולי ובשומר הצעיר. יעקב מאיר החשיב את הדת בעיקר כמענה לחיפושיו של המבקש בסיס להווייתו. לפיכך, כך דומה, העדיף יעקב ללמד דווקא תלמידים לא דתיים, ולא "להחזירם בתשובה" אלא להפגישם עם

תרבות עמם, ובעיקר עם בחינותיה הרציונאליות, המועברות בשיחה וויכוח, ועל רקע לימודי פילוסופיה כללית.

כשיעקב מאיר מוצא בקרבן פסח "סמל לחרות העם על אדמתו", מבטא הוא דת שאיננה הטרונומית. נקודת המוצא היא "אתערותא דלתתא", בקשה ציונית "להירות העם על אדמתו", כשלב נוסף והכרחי של מניעת ההשמדה. הדת מצדה שבה ומחיה את המעשה הלאומי, ומוסיפה לו ממדים חדשים ועוצמה חדשה של אמונה. אך זאת איננה אמונה "אמונית". אין כאן הסתמכות על "אצבע אלהים", כלומר על "תהליך גאולה" שנקבע מראש ומצוי "בעצם" מאחרי פניה החיצוניים (העגומים) של המציאות, ושהדרשן מבליט את קיומו בעזרת סיבוב באצבע. יעקב מאיר אינו משליך יהבו על כך שמי שלא ענה לאבותינו בקרונות רכבת הוא יעננו, אך מסתכל הוא במציאות בעיניים פקוחות, ומבקש למצות את ההזדמנויות שנקרות בה, בהכרה מלאה שאפשר גם להחמיצן. כל האפשרויות נתונות בעיניו בידי האדם, והאל יענה לעונים לעצמם.

מותו של יעקב מאיר, ובמיוחד לאור הגילויים החדשים על נסיבותיו, הוא החמצה נוראה. החמצה למשפחה שגדלה בלעדיו, החמצה לתלמידיו שלחיהם היה בוודאי גוון נוסף לו הוסיף ללוותם גם בבגרותם, החמצה לחיי הרוח בארצנו שכה הרבה יכול היה להעשירם, ובוודאי החמצה גם לו עצמו שלא גידל את ילדיו ולא ראה את נכדיו (אך שאפשר למצוא קורטוב נחמה בכך שנחסכה לו הצפייה בהידרדרות ובהתנתקות). ועם כל זאת מציע אני לנסות ולמצות את שעת החסד שעלתה עתה עם עצם המודעות לאותה החמצה, ולא להרוג אותה באש ידידותית.